

मानवी तस्करी: एक गंभीर समस्या

डॉ. साईनाथ राधेशाम बनसोडे

सहाय्यक प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
महिला कला महाविद्यालय, औरंगाबाद.
ईमेल: sb8223@gmail.com

प्रस्तावना

मानवी तस्करी हा एक प्रकारचा गुन्हा आहे ज्यामध्ये माणसाची खरेदी-विक्री केली जाते. विकृत घेतल्यानंतर, ते आयुष्यभर मोफत श्रमासाठी, शरीराचे अवयव विकण्यासाठी आणि इतर फायद्यांसाठी वापरले जाते. यामध्ये प्रामुख्याने महिला आणि लहान मुलांची खरेदी-विक्री केली जाते. मानवी तस्करी हा मानवाविरुद्ध गुन्हा मानला जातो, कारण यामुळे पीडितेला तिच्या हक्कांपासून वंचित ठेवले जाते. जगभरात मानवी तस्करी ही एक गंभीर समस्या म्हणून समोर आली आहे. हा एक गुन्हा आहे ज्यामध्ये लोकांच्या शोषणासाठी त्यांची खरेदी-विक्री केली जाते. २०१० मध्ये, संयुक्त राष्ट्रांच्या महासभेने या गुन्हाविरुद्ध कारवाई करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय समुदायाला प्रोत्साहित करण्यासाठी 'व्यक्ती तस्करी रोखण्यासाठी जागतिक कृती योजना' स्वीकारली. युनायटेड नेशन्स ऑफिस ऑन ड्रग्स अँड क्राइमने जारी केलेल्या व्यक्तींच्या तस्करीवरील जागतिक अहवालानुसार, राष्ट्रे आता या गुन्हाबद्दल जागरूक होत आहेत, पीडितांची ओळख पटवत आहेत आणि अधिकाधिक तस्करांना शिक्षा देत आहेत. मानवी तस्करीचा सर्वाधिक बळी महिला आणि मुलींना बसत असल्याचेही अहवालात नमूद करण्यात आले आहे. यातील बहुतांश लैंगिक शोषणासाठी तस्करी केली जाते.

मुख्य शब्द: तस्करी, शोषण, गुन्हा, व्यवसाय

संशोधनाची उद्दीष्ट्ये:

१. मानवी तस्करीची परिभाषा समजून घेणे.
२. मानवी तस्करीच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
३. मानवी तस्करी प्रतिबंध विधेयकाचा आढावा घेणे.

संशोधनाची गृहीतके :

भारतातील मानवी तस्करी करणे हा गंभीर स्वरूपाचा गुन्हा असून तस्करी विषयक प्रतिबंधित उपाययोजना करणे गरजेचे आहे.

संशोधन प्रणाली:

प्रस्तुत शोधनिबंध हा संपूर्णपणे दुय्यम तथ्यावर आधारित आहे. दुय्यम तथ्य संकलनासाठी विविध ग्रंथ, मासिके, शोधनिबंध, नियतकालिके, पेपर, इंटरनेट इत्यादींचा वापर करण्यात आला आहे.

मानवी तस्करीची व्याख्या

संयुक्त राष्ट्रांनी दिलेल्या व्याख्येनुसार, एखाद्या व्यक्तीला धमकावून, जबरदस्तीने किंवा चुकीच्या मार्गाने एखादी गोष्ट करायला लावणे, जसे की एखाद्या व्यक्तीला एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी नेणे किंवा त्याला ओलीस ठेवणे, हे तस्करीच्या श्रेणीत येते.

एखाद्या व्यक्तीला बळप्रयोग करून, भीती दाखवून, धोक्याने किंवा हिंसक पद्धतीने तस्करी किंवा बंधक बनवून ठेवल्याला मानवी तस्करी म्हटले जाते. यामध्ये पिडीत व्यक्तीकडून देहव्यापार, घरकाम, गुलामी तिच्या मनाविरुद्धची कामे करून घेतली जाते.

मानवी तस्करीवरील जागतिक अहवाल हा जागतिक स्तरावर मानवी तस्करीचे सर्वसमावेशक मूल्यांकन प्रदान करणारा हा पहिला प्रकार आहे. त्यामध्ये 155 देशांमधील डेटाचा समावेश आहे, ज्यामध्ये मानवी तस्करी पद्धतींचे विहंगावलोकन, प्रतिसादात घेतलेली कायदेशीर पावले आणि व्यक्ती, पीडित आणि खटल्यांच्या तस्करीबद्दल देश-विशिष्ट माहिती समाविष्ट आहे.

जागतिक अहवालानुसार

मानवी तस्करीचा सर्वात सामान्य प्रकार (79%) लैंगिक शोषण आहे. लैंगिक शोषणाच्या बळींमध्ये प्रामुख्याने महिला आणि मुली असतात. आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, तस्करांच्या लिंगाची माहिती देणाऱ्या 30% देशांमध्ये महिला तस्करांचे प्रमाण सर्वाधिक आहे. काही भागात महिला आणि मुलींची तस्करी महिलाच करतात. मानवी तस्करीचा दुसरा सर्वात सामान्य प्रकार म्हणजे सक्तीचे श्रम (18%). जगभरातील तस्करीच्या बळींपैकी 20% मुले आहेत. आफ्रिकेच्या काही भागांमध्ये आणि मेकाँग प्रदेशात प्रामुख्याने (पश्चिम आफ्रिकेच्या काही भागात 100% पर्यंत) मुलांची तस्करी केली जाते.

सन 2000 मध्ये लागू करण्यात आलेल्या 'ट्रॅफिकिंग व्हिक्टिम प्रोटेक्शन ॲक्ट' या यूएस कायद्याच्या आधारे देशांची तीन श्रेणींमध्ये (टियर-1, टियर-2, टियर-3) विभागणी करण्यात आली आहे. हे वर्गीकरण देशातील तस्करीच्या समस्येच्या पातळीवर आधारित नाही, तर मानवी तस्करी निर्मूलनासाठी किमान मानके पूर्ण करण्याच्या प्रयत्नांवर आधारित आहे. वर्गीकरणाच्या आधारावर एस. टियर-१ समाविष्ट आहे. भारतात मानवी तस्करी सर्वाधिक प्रभावित राज्ये म्हणजे पश्चिम बंगाल, छत्तीसगड, झारखंड, आसाम आहेत.

मानवी तस्करीत भारताचे स्थान

भारताला टियर-२ श्रेणीत स्थान देण्यात आले आहे.अहवालानुसार,भारत सरकार तस्करी निर्मूलनासाठी किमान मानके पूर्ण करू शकलेले नाही. मात्र यावेळी भारताची स्थिती मागील अहवालाच्या तुलनेत चांगली आहे.अहवालातून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे,सरकारने सक्तीची मजुरी आणि लैंगिक गुन्ह्यांसाठी तस्करीच्या काही प्रकरणांमध्ये कारवाई केली आहे, तरीही सरकारद्वारे चालवल्या जाणाऱ्या आणि अनुदानित निवारागृहांमध्ये सक्तीचे मजुरी आणि लैंगिक गुन्हे रोखण्यात सरकारचे अपयश कायम आहे.

जागतिक अहवालात भारतातील तस्कराशी संबंधित दंड संहितेच्या कलम ३७० मध्ये सुधारणा करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे. नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरोनुसार, २०१६मध्ये भारतात मानवी तस्करीची ८००० हून अधिक प्रकरणे नोंदवली गेली.२०१५ मध्ये मानवी तस्करीची ६८७७ प्रकरणे नोंदवली गेली.सन २०२० मध्ये मानवी तस्करीची संख्या ५९,२६२ वर पोहचली होती.

मानवी तस्करीची कारणे

१.गरिबी आणि निरक्षरता

२.बंधनकारक कामगार

३.वेश्याव्यवसाय

४.सामाजिक असमानता

५.प्रादेशिक लिंग असंतुलन

६.चांगल्या आयुष्याची आकांक्षा

७.सामाजिक सुरक्षा चिंता

८.महानगरांमध्ये घरगुती कामासाठी मुलींची तस्करी

९.चाइल्ड पोर्नोग्राफीसाठी मुलांची तस्करी

मानवी तस्करी रोखण्यासाठी प्रयत्न:

सन २००० मध्ये, पलेर्मो प्रोटोकॉल आणला गेला जो तस्करीचा सामना करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय प्रयत्न आहे.तथापि,देशांतर्गत-तस्करीचा मुकाबला करण्यासाठी देशांना अधिक प्रयत्नांची आवश्यकता आहे, विशेषतः तस्करांवर खटला चालवण्यासाठी आणि वाचलेल्यांची काळजी घेण्यासाठी कायदेशीर चौकट तयार करण्याच्या दृष्टीने. देशांतर्गत स्तरावर तस्करीला सामोरे जाण्यासाठी राजकीय प्रयत्नांसोबतच स्थानिक रहिवासी आणि इतर क्षेत्रात काम करणाऱ्या लोकांचे सहकार्य अपेक्षित आहे.

मानवी तस्करी (प्रतिबंध, संरक्षण आणि पुनर्वसन) विधेयक, २०१८

हे विधेयक मानवी तस्करीच्या सर्व प्रकारच्या मानवी तस्करीच्या बळींची तपासणी, प्रतिबंध, संरक्षण आणि पुनर्वसन करण्यासाठी कायदे करते. हे विधेयक जिल्हा, राज्य आणि राष्ट्रीय स्तरावर चौकशी आणि पुनर्वसन समित्या स्थापन करते. पीडितांची सुटका करण्यासाठी आणि मानवी तस्करी प्रकरणांचा तपास करण्यासाठी तस्करीविरोधी युनिट्सची स्थापना केली जाईल. पुनर्वसन समित्या वाचवलेल्या पीडितांची काळजी घेतील आणि त्यांचे पुनर्वसन करतील. या विधेयकात काही उद्देशांसाठी तस्करीला तस्करीचा एक 'अतिवृद्ध' प्रकार मानण्यात आला आहे. यामध्ये सक्तीच्या मजुरीसाठी तस्करी, बाळंतपण, भीक मागणे यांचा समावेश आहे. तसेच, लवकर लैंगिक परिपक्वता आणण्यासाठी एखाद्या व्यक्तीची तस्करी केली जात असेल, तर अशा प्रकरणाची देखील गंभीर बाब मानली जाईल. गंभीर तस्करीच्या बाबतीत, अधिक कठोर शिक्षा दिली जाईल. या विधेयकात तस्करीशी संबंधित अनेक गुन्ह्यांसाठी शिक्षेची तरतूद आहे. बऱ्याच प्रकरणांमध्ये, विद्यमान कायदांतर्गत विहित केलेल्यापेक्षा जास्त शिक्षा विहित केलेली आहे.

सारांश:

एकंदरीत मानवी तस्करी रोखण्यासाठी समाजातील सर्व घटकांनी एकत्र येऊन व्यापक मोहीम हाती घ्यायला हवी. केंद्र आणि राज्य सरकारांनी ग्रामीण पातळीवर गरिबांना आत्मनिर्भर करण्यासाठी स्वयंरोजगार स्थापन करण्याच्या हेतूने कुटिरोद्योग आणि व्यवसाय स्थापन करण्यासाठी युद्धपातळीवर काम करायला हवे. कौटुंबिक हिंसाचार संपविण्यासाठी कायदेशीर पातळीवर व्यापक अभियान राबवण्याची गरज आहे. हुंडा प्रथेचे उच्चाटन करायला हवे. मानवी तस्करी करणाऱ्या गुन्हेगारांना, समाजकंटकांना तातडीने गंभीर स्वरूपाची शिक्षा दिल्यास अशा अपप्रवृत्तींना वेळीच पायबंद बसू शकतो.

संदर्भ सूची:

१. महमद शाहीद आलम, मानव तस्करी: एक गंभीर समस्या, हिंदी पत्रिका
२. डॉ. सिद्धार्थ सरकार, मानव तस्करी, नोवा सायन्स पब्लिकेशन्स, न्यू दिल्ली
३. मानव तस्करी रिपोर्ट २०२१
४. दैनिक पुढारी पेपर, २३ मे २०२३
५. इंटरनेट